

ста⁶⁴⁶. Създаването му е осигурило заплатите, пенсиите и хонорарите на десетки щатни служители на ДС и е гарантирало „успех в живота“ на агентите „Добрев“, „Кара Кончар“, „Петров“, „Митко“ и на обикновените доносници, дори и близки приятели, които повече от 30 години са ходили по петите му.

14.2. Гражданите на Пловдив

Христо Станев

В спомените на старите пловдивчани Христо Станев⁶⁴⁷ е един от най-обаятелните и харизматични граждани, пример за достойно поведение след комунистическия преврат. Той е наследник на две уважавани градски фамилии – първата на баща му д-р Димитър Гребенаров и съпругата му Пенелопи Ракаджи и втората – на неговите осиновители Андон Станев и сестрата на майка му Елена Ракаджи-Станева. Роденият в Клисурса Андон Станев е съосновател на Пловдивска популярна банка и пръв председател на Управителния ѝ съвет, на електрическата компания „Въча“ и на влиятелния вестник „Юг“. Заедно със съпругата си учредяват фондация „Елена и Андон Станеви“, която изгражда в Клисурса трапезария за безплатно хранене на учениците и подпомага финансово най-изявените от тях. В дарената от фондацията сграда днес се помещава кметството на Клисурса, а една от улиците носи името „Елена и Андон Станеви“. Семействата Гребенарови и Станеви построяват един от архитектурните символи на Пловдив – прочутия хотел „Молле“ (архитект Мариано Пернигони, 1911 г.).

Христо Станев защитава докторат по право в Сорбоната. Връща се в Пловдив и става успешен юрист. Даровит музикант, изнася концерти за цигулка. През 1938 г., когато футболният клуб на Стария град „Спорт-клуб“ (Пловдив) (дн. „Локомотив“) спечелва място в Националната футболна дивизия, включваща 10-те най-добри български тима, той е избран за председател на клуба.

След 9 септември 1944 г. е лишен от правото да упражнява адвокатската си професия, почти цялата собственост на семейството му е отнета, но получава предложение да свири в градския оркестър. Категорично отказва с думите: „Аз съм свободен човек и не приемам милостиня, нито ще се кланям някому!“. Закупува кон и започва да работи като каруцар,

⁶⁴⁶ Дърваров, Светозар. Бивши хора и фашистки организации. // Про & Анти, № 39, 1999.

⁶⁴⁷ Ангелов, Ангел. Улица „Отец Паисий“ – Личности и съдби. 30 май 2011. Източник: loko-pd.com

гордо изправен на капрата на каруцата, отначало обличайки своите най-представителни костюми.

Дъщеря му Елена Станева, пианистка в Музикалното училище в Пловдив, разказва:

„Така ни препитаваше татко – събираше кокали на животни – от транжорни, ресторанти, покрайнините. Беше много горд и независим човек, не искаше да превива гръбнак пред никого... А вечер, като се върнеше, изкъпваше се и се затваряше, за да свири. По един или два часа. Това бе неговият начин да се спаси от всичко това. И никога не каза нито една дума на съжаление или оплакване... Татко бе много рядък, почтен и щедър човек. Май няма вече такива хора... Обичаха го и го уважаваха, а самият той – съвсем скромен. Ето нещо, за което се сеещам и което показва, що за човек бе: дори три години след като почина идваха хора, негови приятели (той имаше всякакви приятели, независимо от прослойка или етнос), та идваха при нас в къщи цигани, за да връщат парите, които татко им бил заемал! Такъв човек бе, такъв спомен остави за себе си – и такова бе отношението, дори когато вече го нямаше!“⁶⁴⁸

Доктор Нешо Чипев

Нешо Дончев Чипев е представител на възрожденския копривщенски род Чипеви⁶⁴⁹. Завършва с отличие Пловдивската мъжка гимназия „Александър I“ и медицина в Австрия. От края на 1904 г. е младши градски лекар в Пловдив. Специализира в Берлин по проблемите на бактериологичното изследване на водата, след което оглавява първата Бактериологична лаборатория в Пловдив, където провежда първите изследвания върху тифуса. По време на войните 1912–1918 г. е началник на Трета армейска бактериологична лаборатория към Добруджанския фронт. Следва втора специализация по гинекология и кожно-венерически болести във Франкфурт на Майн, завръща се в Пловдив и отново оглавява Бактериологичната лаборатория. През 1924 г. е назначен за началник на кожно-венерическото отделение в Пловдивската държавна болница и има личен принос за модернизирването и на тази сфера от здравеопазването в града. На XVIII редовен събор на Българския лекарски съюз през 1929 г. е избран за по-

⁶⁴⁸ Пак там, с. 3.

⁶⁴⁹ Танкова, Василика. Д-р Нешо Чипев – Бележки за неговия възрожденски род и за личния му принос към опазване на общественото здраве в Пловдив. Регионален исторически музей – Пловдив. Год. на Научен форум „Пловдивски приноси 2009“, Пловдив, 2009, с. 47–53.

стоянен секретар на Управителния съвет на Съюза и изпълнява тази длъжност десет години.

От 1939 до 1944 г. е помощник-кмет на София и отговаря за парковете, хигиената и храните.

След „Девети“ семейството на д-р Чипев е обявено за „фашистко“, а той е обвинен във „фашистка дейност“. Уликите за това са повече от „очевидни“: неговата съпруга е талантливата оперна певица Марта Юрсфелд, от Кьолн, мецосопрано на Мюнхенската кралска опера, която за първи път изпълнява на Пловдивска музикална сцена произведения на Вагнер; големият му син е политически бежанец; малкият му син е офицер от царската армия, а дъщеря му работи в немска фирма. Д-р Чипев е арестуван и затворен за пет месеца в края на 1944 г. Освободен е благодарение на колегиално застъпничество. Умира на 9 септември 1954 г.

Строителят на Пловдивския панаир Борис Чобанов

Братята Кръстьо, Борис и Александър Чобанови от с. Голямо Конаре (дн. град Съединение), ученици в Мъжката гимназия „Александър I“ в Пловдив, решават през 1914 г. да закупят на изплащане английска парна вършачка „Рамсон“. Вземат пари назаем и добавят сирашкия си влог в Земеделската банка, получен след смъртта на баща им, офицера Никола Чобанов. Бащата по време на Съединението е куриер за връзка между армията на ген. Данаил Николаев и четата на Чардафон Велики. Единият от неговите братя, Петър, е знаменосец на четата, а другият, учителят Трифон Чобанов, е пръв помощник на войводата⁶⁵⁰.

След три години упорит труд Кръстьо, Борис и Александър са собственици на вършачката. По-късно закупуват и мелница и започват да доставят от Германия машини за рафиниране на слънчогледово олио. Обикалят селата с каруци, изкупуват слънчоглед и организират износ на куспе за Холандия чрез бургаската фирма „Йомтов-Аврамов“. Внасят английски машини за преработка на памук и привличат като специалист във фирмата си словака Иван Лаха, с чиято помощ монтират машините. Със собствени средства осигуряват ток за първата предачница в селото от електроцентраля „Въча“ и полагат основите на един нов бранш в Пловдивско и на електрификацията на Голямо Конаре. Няколко години по-късно организират производство на ориз, изграждат сушилни за зеленчуци и инсталация за червен пипер. През тези години Борис Чобанов, вече капитан от запаса, успява да се дипломира като юрист.

⁶⁵⁰ Балчев, Владимир. Забравеният спасител на панаира. Източник: podtepeto.com.

В началото на 1945 г. Борис Чобанов е назначен за председател на Търговско-индустриалната камара в Пловдив и ръководи Международния мострен панаир⁶⁵¹. След пожара на старите постройки на панаира някои от министрите в правителството на Отечествения фронт предлагат панаирът да се премести в Русе. По това време Борис Чобанов е народен представител от Политическия кръг „Звено“ и успява да убеди правителството новите палати да бъдат отново изградени в Пловдив – на ново място до река Марица. Строителството приключва за четири месеца с откриването на XI изложение на панаира на 31 август 1947 г.

С национализацията всичко, изградено от братя Чобанови, е отнето. Борис Чобанов се връща към адвокатската практика. Внезапно през 1949 г. е арестуван по донос, че през 1923 г. е убивал комунисти, и без присъда е изпратен в концлагера в Белене. Отнети са и адвокатските му права. Семейството му е нарочено за вражеско. Съпругата на Борис Чобанов навсякъде получава отказ за работа и става плетачка на надомна работа. Ценка, дъщерята на Борис Чобанов разказва⁶⁵²:

„Винаги бяхме пренебрегвани, на работа бяхме с ниски заплати. Мъжът ми, бивш концлагерист в Белене, обвинен, че е бранник и евангелист, беше четири пъти уволняван от работа. Ние бяхме белязани хора... На нас ни беше забранено, ние не сме излизали извън България... Ходехме на църква, това беше отдушникът ни, спасението ни. Тогава нямаше възможност за кариера, защото кариера имаше само за хора на властта, а ние не бяхме желани от обществото. Виждахме, как се дава възможност на хора неспособни, хора некачествени, хора лоши, да заемат централни места да ни управляват. Аз съм благодарна, че те се върнаха живи и здрави и имаха възможност да живеят. Въпреки тормоза, въпреки всичко, когато човек е честен, нещата се нареждат много по-добре. Ние не носим в себе си нито злоба, нито желание за отмъщение, отмъщението е в ръцете на Бога.“

След смъртта на Сталин Борис Чобанов е освободен и започва работа като юрисконсулт в Смолян. Живее до 90-годишна възраст, но не дочаква промените.

⁶⁵¹ Терзиева, Екатерина. Индустриалец вдига за три месеца панаирните палати през 1947. Източник: 24chasa.bg, 18 септември 2012.

⁶⁵² Бенатова, Миролюба. Репресираният индустриалец. 15 октомври 2017.

Кметовете Димитър Костов и Петър Малчев

Димитър Костов (1895, Свищов) завършва Военно училище и през Първата световна война е офицер от артилерията. По-късно завършва право в Софийския университет, става секретар в Пловдивската община, помощник-кмет (1939–1943), след което до преврата през 1944 г. е кмет на Пловдив. За върнатата си служба е „награден“ с арест и въдворяване в концлагерите „Богданов дол“ и „Белене“.

Петър Малчев, кмет на Пловдив (1939–1943), е сред известните и уважавани пловдивски общественици и граждани. Учител е в Търговската гимназия в Пловдив, а от 1927 г. е неин директор. Член на Управителния съвет на Пловдивска популярна банка и в продължение на 20 години член на редакционния екип на „Лист на Пловдивската популярна банка“, а от 1935 до 1941 г. и на в. „Кооперативно съзнание“.

Заедно с цялото си семейство е изселен в Хисаря.

Самуил Василев – „агентът“ на граф Бернадот

Самуил Василев⁶⁵³ е роден през 1888 г. във Велико Търново в семейството на евангелския методистки пастир Петър Василев Иванов. Първоначално учи в Педагогическото училище в Лом, където е един от организаторите на ученическия стол и е включен в училищния оркестър с виола. По-късно завършва Търговската гимназия в Свищов и започва работа като счетоводител в Банката за народен кредит във Варна. Член е на Института на заклетите експерт-счетоводители от основаването му и многократно е назначаван по търговски и фискални дела като вещо лице. Завършва право в Софийския университет и получава адвокатска правоспособност. След пристигането в София през 1908 г. семейството му се присъединява към духовното общество на Евангелската методистка църква „Д-р Лонг“. Активно участва в църковния живот и в ръководството на Съюза на младежките християнски дружества.

През Първата световна война е раняван четири пъти и получава орден „За храброст“. На Солунския фронт попада в плен за осем месеца.

В периода 1919–1930 г. е Директор на софийския клон на Банката за народен кредит, след което тя се преобразува в Съединена българска банка и Самуил Василев е назначен на поста поддиректор. От 1938 г. до

⁶⁵³ Василев, Павел. Самуил Петров Василев. – В: Църковен бюлетин на Евангелска методистка епископална църква „Д-р Лонг“, София, № 46, месец март-април-май, 2013.

национализацията през 1947 г. е директор на фабрика за шапки и каскети „Бойови“ АД в Пловдив. Като директор на фабриката поддържа работническия стол и винаги осигурява 13-та заплата на работниците и малка зестра на работниците, които сключват брак.

През 1948 г., на 60-годишна възраст, Самуил Василев е арестуван при подготовката на процеса на евангелските „пастори-шпиони“. При обиска в дома му агентите попадат на пощенска картичка от шведския граф Бернадот от 1916 г., който му благодари за съдействието, оказано при посещението му в България с мисия на Шведския червен кръст. Държавна сигурност я използва като доказателство за шпионска дейност и 32 години по-късно Самуил Василев е обвинен, че е агент на граф Бернадот, който е починал през 1918 г. В същото време съпругата и дъщеря му са изселени в Тутракан, по-късно в с. Беглеж, Плевенско, софийското им жителство е отнето, а в апартамента на пл. „Славейков“ са настанени други хора. Ето как е измъчван:

„След ареста Самуил Василев е подложен на разпит пред лампата в лицето: „Казвай за твоите връзки с граф Бернадот“... Минава ден, минава нощ, идва втори ден, настъпва втора нощ. Разпитващите се сменят, един си отива, други идват, първите се връщат, пак си отиват, пак идват вторите, идват трети. Пада на пода в безсъзнание, заливат го с вода, пак го изправят, пак припада, пак го осветяват и натикват под страшното око на електрическата лампа. Двадесет и осем дни и нощи по календара.“⁶⁵⁴

По време на съдебния процес той е призован като свидетел, но не е разпитан, защото физическото му състояние след разследването в ДС е ужасно. Година и половина след ареста в ДС е въдворен в лагера „Богданов дол“, където работи в тухларската бригада. При срещата им в лагера „Богданов дол“ бившият дипломат Стефан Бочев е потресен, защото вижда една човешка развалина:

„...сред редицата се тътреше, провличайки с мъка единия си подут като торба крак, някакъв мършав, прегърбен почти на две човечец, провесен целия в парцали, с окъсано торбище през рамо, обръсната глава, набръчкано и тъмно от слънце и нечистотия лице. Но, все пак очите, всред това лице, очите – те бяха същите, благи разливащи светлина очи... „Аз

⁶⁵⁴ Пак там.

съм, аз съм, Стефане...“ се опита да ме убеди този призракен бай Самуил. Като се върна вечерта от работа, разправи ми съдбата си. ⁶⁵⁵

През 1949 г. Самуил Василев заедно с още 300 лагеристи е натоварен в конски вагони и откаран в новосъздадения концлагер на остров Персин край с. Белене, по-късно е в Софийския централен затвор, откъдето е освободен през 1952 г., в навечерието на Възкресение Христово. Дъщеря му Малинка Атанасова разказва: „Той едва можел да носи дървеното си куфарче и успява лазейки да се покачи на последния трамвай № 3, който минавал относително близо до затвора. Бил е около 50 кг – кожа и кости... в плачевно здраве. Майка ми положи много грижи и успя с хубава храна и режим да го възстанови“.

По-късно Самуил Василев започва работа във фабрика „Изида“ на гара Елин Пелин. Години наред посвещава на събиране на материали за историята на Евангелската църква в България. До последните си дни събира спомени, снимки, посещава възрастни членове на Евангелската църква, усилено кореспондира.

Самуил Василев почива на 89-годишна възраст, като целият му живот е пример на поведение на истинския християнин, отправил поглед към Бога.

Несломимата Надя Дункин

Надя Василева Илкова-Дункин е родена през 1917 г. в Пловдив. На 18-годишна възраст в Пловдивския драматичен театър тя изпълнява ролята на Офелия в „Хамлет“ и играе там до последния театрален сезон преди началото на Втората световна война. По-късно е актриса в Русенския драматичен театър.

През 1960 г. е арестувана за вражески изказвания и без съд е въдворена за две години в концлагерите в Ловеч и Скравена, където оцелява по чудо след множество побоища и тежък физически труд. Остава без работа и семейство⁶⁵⁶. Като бивша концлагеристка и майка на невъзвръщенец, тя няма право да работи никъде, но патриарх Кирил я назначава за чиновник в Св. Синод.

⁶⁵⁵ Цит. по: Бочев, Стефан. Белене – сказание за концлагерна България, с. 68, 69, 476–479, 674–676.

⁶⁵⁶ Бракът ѝ е разтрогнат, когато тя е в концлагерите. Нейният син Иван Бакърджиев след бягство от НРБ е осъден на 3 г. затвор, отнемане на имущество и лишаване от научни титли. По-късно е професор по химия в Германия. (Бакърджиев, Иван. Писмо относно разкритието на агента Головински. Източник: kafene.net, 14 февруари 2010.)

През 1993 г. Надя Дункин е свидетел по „Делото за лагерите“ относно убийството на бащата и сина Енчо и Иван Григорови. В съда заявява: „По-боищата се извършваха, за да се насажда психически страх между задържаните мъже и жени, с цел морален тормоз. Когато питахме надзирателките, защо сме тук, те ни отвръщаха: Тук ще умрете!“⁶⁵⁷. Тя не се страхува да дава изявления и пред медиите.

На 13 септември 1994 г. е убита по особено жесток начин в дома ѝ в София. Разследването на смъртта ѝ не установява извършителя.

14.3.1. Свидетелство за Стефан Караиванов от Карлово⁶⁵⁸

Хаджи Васил Караиванов (1847–1933) е първи братовчед и съратник на Васил Левски⁶⁵⁹. Неговият баща, Генчо Караиванов, и майката на Левски, Гина Караиванова, са брат и сестра. И двамата братовчеди носят името на своя дядо Васил Генчев Караиванов. След смъртта на баща му Васил Караиванов поема управлението на семейния хан, разположен срещу къщата на Левски. Там провежда заседанията си Карловският революционен комитет, на който Васил Караиванов е учредителен член, касиер и пазител на лозинката на Левски – негова длъжност до Освобождението. През 1867 г. след залавянето на четници от четите на Филип Тотю и Петър Войняговеца той е затворен за седем месеца в Търновската тъмница. Участва в учредяването на Карловското въздържателно дружество (1869 г.) и на Ученолюбивата дружина (1870 г.) за политическа и културна просвета на карловци, зад която стои революционният комитет. При подготовката на Априлското въстание в хана отседат Георги Бенковски, Тодор Каблешков и Панайот Волов. След Освобождението Васил Караиванов става председател на градския съвет на Карлово (кмет на града) и е първият демократично избран кмет в България.

Неговият син, Стефан Василев Караиванов, е роден на 8 януари 1904 г. в Карлово⁶⁶⁰. Завършва висше юридическо образование и държавни науки в Сорбоната, а по-късно завършва и Софийския университет. В периода 1929–1930 г. завежда мировия съд в Карлово. Работи в Българска

⁶⁵⁷ Портрет на Надя Василева Илкова-Дункин в сайта за жертвите на комунизма pamet.bg.

⁶⁵⁸ Свидетелството е по материали, предоставени специално за настоящата книга от Васил Караиванов от София, син на Стефан Караиванов.

⁶⁵⁹ Караиванов, Петър В. Васил Левски по спомени на Васил Караиванов – първи братовчед на Апостола. Караиванови – НК, София, 2017.

⁶⁶⁰ Биографична справка за Стефан Караиванов. Личен архив на сина му Васил Караиванов, София.